

USODA POSTOJANK VAŠKIH STRAŽ

— NA NOTRANJSKEM

Ob kapitulaciji Italije je bilo na Notranjskem 36 postojank vaških straž z okrog 2000 možmi. Po 9. septembru so se posadke delno zbrale na Vrhniki, v Borovnici in Logatcu. Nekatere so se umaknile v gozdove in čakale, kaj bodo storili Nemci, nekatere so se razšle.

Samo močna posadka v Rovtah, ki je Italijanom zaplenila dva topova, je ostala na svojem mestu. Terenci so se nad njo maščevali tako, da so Nemcem v Logatcu sporočili, da so Rovte zasedli partizani. Nemci so zato postojanko napadli, štiri vaške stražarje ubili, poslopje postojanke zažgali, vse ostale razorožili in odpeljali v Logatec. Končno je župnik iz Rovt Nemce prepričal, da so to protikomunisti. Nemci so fantom vrnili orožje in jih prepeljali nazaj v Rovte.

Iniciativni so bili tedaj zlasti Šentjoščani. 25 dobro oboroženih mož in fantov je do ustanovitve domobranstva noč in dan manevriralo po hribih okoli Št. Jošta.

V najtežavnejšem položaju so se znašle vaške straže na Notranjskem, ki so bile odrezane od vseh središč. Partizani so napadli postojanko na Blokah, v kateri je bilo 300 vaških stražarjev, saj so se tja zatekle tudi posadke iz Loškega potoka. Šercerjeva brigada je napadla z orožjem, ki ga je pravkar dobila od Italijanov, tudi s topovi, ki so jih upravljali italijanski vojaki pod vodstvom gen. Ceruttija. Po celodnevem boju so se vaški stražarji vdali. Partizani so vse oficirje in vplivne vaške stražarje zvezali, ostale pa delno mobilizirali v svoje enote, delno spustili domov. Zvezane so odpeljali na Kočevsko in jih v Jelendolu, nekatere pa v Mačkovcu, strašno mučili in pobili. Župnika Antona Hrena, ki se jim je javil, so takoj za združnim domom v Novi vasi ustrelili.

Zatem je Šercerjeva brigada napadla v Pudobu moštvo treh postojank Loške doline in posadko iz Grahovega. 70 vaških stražarjev se je partizanom predalo, 55 pa se jih je z bojem prebilo na Rakek k Nemcem.*

Posadka iz Begunj je šla 9. septembra v Cerknico in

tam pobrala orožje, ki so ga pustili italijanski vojaki. Bila je prisiljena k umiku nazaj v Begunje, kamor je prišla tudi posadka iz Bezuljaka. Vseh vaških stražarjev je bilo 200. Dva dni so se s partizani bojevali, potem pa se zaradi partizanske premoči v orožju in zaradi njihove obljube amnestije predali. 40 do 50 vaških stražarjev so partizani zvezali, odpeljali v Jelendol in Kočevje ter jih tam postrelili. Likvidirali so tudi večino tistih vaških stražarjev, ki so jih pozneje kje ujeli.

V dneh po kapitulaciji so partizani v okolici Cerknice nasilno zbrali skoraj 3000 mož in jih mobilizirali v svoje enote. Z Rakeka so na Cerknico udarili Nemci (19. sept.) in te nove partizanske enote razbili. Pri tem je padlo čez 100 partizanov. Vas je bila med bojem skoraj docela požgana. Veliko mobilizirancev, zlasti prejšnjih vaških stražarjev, je med spopadom pobegnilo domov⁴⁹.

— V DOLINI MIRNE

Posadke na Rakovniku, v Št. Rupertu in Mokronogu so štejele okrog 200 mož. Šentruperčani in Rakovčani so osvobodili iz rok partizanov mokronoško posadko in skupno z njo odšli proti Sv. Križu, čez mejo do Krškega, od tam pa k skupini stot. Vuka Rupnika.

Del posadke na Čatežu so trije partizani z obljubo, da gredo nad Nemce, zvodili ob sodelovanju poveljnika vaških stražarjev v Trebnje, v roke partizanom. Ti so jih razorožili, bolj vidne pri Trebnjem pobili, ostale pa mobilizirali. Drugi del posadke se je prebil na Turjak.

Precej močno posadko vaške straže v Stični so najprej razorožili Italijani. Vaški stražarji so nato s šestimi francoskimi brzostrelkami razorožili vseh 300 Italijanov. Zatem se je stiškim borcem pridružila še posadka iz Temenice. Skupni bataljon je hotel odriniti proti Dobropolju, pa ga je aktivni poročnik Zupanc, ki je bil v bataljonskem štabu, izdal partizanom. Po njegovem obvestilu so se iz Trebnjega pripeljali z oklepnim vlakom

⁴⁹ Gl. Ferenc, Kapitulacija Italije, 264.

partizani in bataljon na stiški postaji in okrog gostilne, kjer je bil štab, obkolili. Večino vaških stražarjev so potisnili v brigade, nekaj jih izpustili, nekaj pa zaprli.

— V BELI KRAJINI

Posadke v Semiču, Metliki, Črnomlju in Dragatušu niso dobile iz Novega mesta nobenega navodila.

Del posadke iz Metlike in posadka iz Dragatuša sta prišla v Črnomelj. Črnomeljski vaški stražarji so se prej delno že razbežali, sedaj so pa spet vzeli orožje v roke. Njihovi poveljniki so se dogovorili z italijanskimi oficirji, da odidejo skupaj proti Trstu. To kolono so pri Kočevski Reki razorožili partizani. V njej so prepoznali vaške stražarje, vidnejše od njih postrelili, večino drugih pa vtaknili v svojo brigado in jih postavili v prvo bojno vrsto. Le 16 belokranjskim vaškim stražarjem se je posrečilo priti do Trsta; tam so jih prijeli Nemci in jih poslali na delo v Nemčijo.

Drug del metliške posadke je hotel z italijansko skupino z vlakom v Novo mesto. Že pri Gradacu so jih ustavili terenci in partizani. Ker so jim ti najprej obljubili amnestijo, je prišlo do pogajanj, ki jih je zagovarjal tudi poveljnik metliške postojanke. Končno so partizani skupino razorožili. Močna posadka vaških stražarjev v Semiču se je razšla.

TRAGIČNI KONEC ČETNIKOV V GRČARICAH⁵⁰

200 Novakovih četnikov, ki so nastopali kot Jugoslovanska vojska v domovini ali kot Dolenjski oziroma Centralni četniški odred, se je pomaknilo v Grčarice, to je v stransko dolino južno od Ribnice. To skoraj docela zapuščeno kočevsko vas je izbral maj. Novak za stično

⁵⁰ Viri za to poglavje: Čb, 104—108. — SVO, 68—76. — Vestnik, Buenos Aires 1963, 186—189 in 256. (Citiram: Vestnik.) — Saje, Blgr, 566—567, 584—586. — Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije, VI/6, dok. 72. (Citiram: Dok VI.) — NOV, 518—520.

točko slovenskih in srbskih četnikov Liškega odreda⁵¹, sam pa je ostal v Ljubljani.

Dolenjski četniški odred so sestavljali štirje bataljoni po 50 mož. Skoraj pol moštva je bilo aktivnih oficirjev in podoficirjev, zvečine Slovencev. Ostali so bili legionarji z Dolenjskega in nekaj članov Sokolske legije. Poveljeval je aktivni major Danilo Koprivica-Borut, po rodu Srb. Njegov kurat je bil Tonček Šinkar, kaplan iz Mirne peči. Imeli so orožja, municije in hrane za kakšen mesec. Vas in bližnjo okolico so utrdili z bunkerji.

Boji med temi četniki in partizani so se odvijali v temle časovnem zaporedju:

SREDA (8. sept.)

Partizani Šercerjeve brigade, ki sta jo ščitili proti severu Tomšičeva, proti jugu pa Gradnikova brigada, so začeli napadati. Zaradi njihove premoči so četniki opustili bunkerje zunaj vasi in se še bolj utrdili v vasi sami, posebno okrog poslopij, v katerih so bili štabi (bivša pošta, gostilna, hiša pri cerkvi). Nekateri so bili mnenja, da bi bilo prav narediti izpad, poveljnik pa je ukazal, da je treba vzdržati, ker je pomoč gotova in se že bliža.

Boj je trajal ves dan in se ponoči še poostril. Napadalci in branilci so se drug drugemu tako približali, da so se slišali, ko so si med seboj kričali. Bataljonski poveljnik kap. Milan Kranjc-Kajtimir je partizanom vpil, naj se zavedo, da napadajo redno jugoslovansko vojsko, in jih pozval, naj komisarje pobijejo, sami pa se pridružijo četnikom. Partizanski komandanti pa so pozivali četnike k predaji; rok zanjo so postavili na polnoč.

Ker se četniki niso predali, so partizani zažgali najbližjo hišo pri utrdbi. V boju je bil težko ranjen poveljnik Koprivica. Njegovo mesto je prevzel Kranjc.

⁵¹ Še danes je težko razumljivo, da se je četniški odred, v katerem je bilo 30 do 35 aktivnih oficirjev, odločil za to, da se utrdi kot postojanka, namesto da bi ostal gibljiva enota, zlasti še spričo dejstva, da so sami celo leto prej precej upravičeno kritizirali vaše straže, češ da so preveč navezane na postojanke. Poleg tega so bile Grčarice za utrjeno postojanko kaj malo pripravne.

Partizani so napadali vso noč. Zavzeli so nekatere bunkerje, ki so jih bili četniki opustili. Iz teh so zažgali cerkev in izropali župnišče.

ČETRTEK, (9. sept.)

Četnikom je to jutro uspelo partizane pregnati s položajev, kjer so se bili ponoči utrdili. Partizani so pripeljali z Mokrca protitankovski top in začeli z njim rušiti četniško utrdbo.

Četniki so prek radijskega oddajnika v utrdbi sporočili Novakovemu poveljstvu v Ljubljani o svojem težkem položaju. Dobili so zagotovilo, da pomoč prihaja. To naj bi bilo 300 četnikov Liškega odreda.

Partizani so četnikom javili, da je Italija kapitulirala. Pozvali so jih, naj odlože orožje, in jim zagotovili, da se ne bo nikomur zgodilo nič hudega. Na ta poziv četniško poveljstvo ni odgovorilo, pa tudi na dva ponovna ultimata ne.

Četniki so z minami obstreljevali partizanski top in tudi to noč vse napade odbili.

PETEK (10. sept.)

Četniki so podrli gasilski dom, da bi s tem ubranili svojo postojanko pred ognjem, ker so ga partizani znova skušali podtakniti. Okrog poldne pa so začele na postojanko padati prve granate iz dveh zaplenjenih italijanskih težkih havbic. Četnikom je bilo jasno, da havbici upravljajo Italijani, saj so slišali italijanska povečja. Topa sta nabijala neprenehoma do dveh popoldne. Med drugim je bil v polno zadet tudi bunker ob gasilskem domu. Politkomisarji so s pištolami v roki nagnali partizane v napad.

Četniki so sporočili v Ljubljano, da topniškega ognja ne morejo vzdržati in da se pripravljajo na nočni izpad iz postojanke. Spet so dobili od maj. Novaka odgovor, naj vzdržijo, ker pomoč prihaja. A maloštevilni (do 20 mož) četniški Ljubljanski odred, ki se je odpravil njim na pomoč, je prišel le do Dolenje vasi; tam se ni mogel prebiti skozi partizanski obroč. Vendar je najbrž tudi pri

tej obljubi Novak računal predvsem na pomoč Liškega odreda. Kljub Novakovemu odgovoru je kap. Kranjc pripravil načrt za izpad, a popoldne je njega ubila mina.

Poveljstvo je prevzel aktivni por. Marija Strniša-Pribina. Zaradi njegovega oklevanja je večina oficirjev izgubila voljo do boja. Intendant por. Not je začel na lastno pest klicati partizane k pogajanju. Temu se je uprl ranjeni poveljnik Koprivica, pa tudi Kranjčevi legionarji iz novomeške okolice, ki ognja niso ustavili. Oficirji so se kljub temu začeli s partizani pogajati.

Četniški oficir je ob povratku s pogajanja Koprivici sporočil, da jim partizani zagotavljajo življenje in spremstvo k Angležem do Sušaka, ranjence pa da bodo sprejeli v partizanske bolnišnice. Koprivica je te ponudbe odklonil, prav tako jih je odklonilo tudi vseh 17 ranjencev.

Dva četniška bataljona sta izobesila belo zastavo. Ogenj so ustavili. Začela se je splošna predaja. V vrsti je stalo 171 četnikov. Od ostalih je eden pobegnil, ranjenih je bilo 18, padlo jih je 11. Po režimskih poročilih so imeli partizani 11 mrtvih in 28 ranjenih⁵².

Ko je sedaj četniški oficir, ki se je bil s partizani pogajal, terjal pismeno garancijo, da jih bodo partizani pospremili na Sušak in v Kairo, „so mu položili brzo-strelko na prsi in rekli: ‚To je naša garancija!‘“⁵³ Stari partizani in partizanke so predane četnike sramotili in vanje pljuvali. Peljali so jih v Dolenjo vas, kjer so prebili noč.

— — —

Drugi dan so jim zvezali z žico roke na hrbtu in jih med stalnim zasramovanjem in pretepanjem odgnali proti Kočevju. Preteпали so tudi ljudi, ki so skušali ujetim pomagati. Na čelu žalostne kolone je šel zvezan kurat Šinkar.

Kaj so naredili partizani z ranjenci, ni znano. Ostale so zaprli v sodnijske zapore in opuščene italijanske ba-

⁵² GI. NOV, 519.

⁵³ SVO, 73.

rake v Kočevju. Ko so šli ujetniki skozi mesto, jih je naščuvana drhal pretepala, sramotila in zahtevala njihovo smrt. Domači terenci so začeli med njimi izbirati žrtve.

Sprva so partijci namerjali odpeljati vso zajeto skupino na morišče v Mozelj. Potem so se premislili in so jih začeli zasliševati. Od njih so izsiljevali izjave v prid OF in KP. Stalno so jih pretepali. Pustili so jih skoraj brez hrane. Med drugimi so jih obiskali in zasramovali tudi Popivoda, Daki, Pirkovič-Čort, Majcen (morilec p. Norberta na Suhorju), Jerič in Kidričeva žena.

Ujeti četniki so doživeli tragični konec po zloglasnem kočevskem procesu, kjer so partijci nekaj od njih javno obtožili in obsodili, večino pa brez sodbe pobili v Mozlju, manjšo skupino v Grčaricah. Nekaj predanih četnikov so poslali v delavske bataljone, kjer so izginili brez sledu.

Od Novakove Jugoslovanske vojske v domovini so preostali le še četniki malega Ljubljanskega odreda, pa četniki Gorenjskega, Notranjskega in Primorskega odreda, vsega skupaj morda 60 mož⁵⁴.

BOJI ZA TURJAK⁵⁵

Generalštabni podpolk. Ernest Peterlin je že pred razpadom Italije naredil, verjetno v soglasju z Vojnim svetom, načrt, naj v primeru kapitulacije vaški stražarji

⁵⁴ Maj. Novak je za poraz Grčaric dolžil Slovensko zavezo, še bolj pa Slovensko legijo, ker ni dobil od nje obljubljenih 2500 vaških stražarjev. Po njegovem mnenju bi do padca Grčaric ne prišlo, ko bi dobil iz vseh treh legij vsaj 800 dodatnih četnikov, ali ko bi prišlo 300 četnikov Liškega odreda, ki pa so jih pri Srbskih Moravicah pod Kolpo razbili hrvaški partizani — s čimer Novak ni računal. Edini iz Grčaric preživeli legionar-četenik zvrča glavno krivdo za poraz na maj. Novaka, ker ni dovolil izpada, dokler je bil ta še možen (gl. Vestnik 1983, 186—189).

⁵⁵ Viri za to poglavje: Čb, 95—104. — Vestnik 1963, 251—273. — Zbornik Svobodne Slovenije 1964, Buenos Aires, 310—320. (Citiram: ZSS 1964.) — Zbornik Svobodne Slovenije 1965, Buenos Aires, 260—272. — SVO, 37—57, 80—111. — Mikuž, NOB III, 29—33. — Ferenc, Kapitulacija Italije, 187—195. — Saje, Blgr, 598—606. — Dok VI/7, dok. 56, 288. — NOV, 523—526.

razorožijo Italijane (kar je uspelo le v Tomišlju, na Igu in v Stični) in se zberejo okrog Turjaka. Namen tega osredotočenja je bila reorganizacija in preimenovanje vaških straž v Slovensko narodno vojsko kot del Jugoslovanske vojske, da bodo tako vaše straže sprejemljive za zahodne zaveznike, ki se bodo izkrkali v severnem Jadranu.

Določitev Turjaka kot zbornega mesta vaških straž je bila strateško premišljena poteza. Celo režimski pisci priznavajo, da je imel „načrt za osredotočenje belogardističnih oddelkov okrog Turjaka ali Velikih Lašč sicer nekatere taktične prednosti, saj je omogočal posredovanje proti Ribnici, Grosupljemu in Dobropoljam ter umik v Ljubljano, toda slonel je na napačni domnevi, da se bodo zahodne zavezniške sile izkrcale na jadranski ali celo na istrski obali in da jim bo belogardistična vojska potem pohitela nasproti“⁵⁶.

Ta načrt so v zaprtih kuvertah poslali poveljnikom načrtovanih bataljonov z naročilom, da pisma odpro, ko dobijo za to dovoljenje po kurirjih. Sodeč po kasnejših dogodkih, niso bile v ta načrt vključene vaše straže v Polhograjskih Dolomitih.

8. septembra je Italija razpadla. Peterlin je poslal k vaškim stražam kurirje z naročilom, naj odidejo proti Turjaku. Posamezne vaše straže iz ljubljanske okolice (Devica Marija v Polju, Šmartno, Bizovik, Sv. Urh, Rudnik, Orlje) in z južnega dela ljubljanskega barja (Podpeč, Tomišelj, Ig, Pijava gorica) so se odpravile tja. Ostalih vaških straž kurirji najbrž niso dosegli.

Poveljnik Slovenske narodne vojske Peterlin je ostal v Ljubljani. Že pred kapitulacijo Italije je postavil za svojega namestnika za širšo ljubljansko okolico aktivnega stot. Albina Cerkvénika. To so vedeli vsaj nekateri poveljniki vaških straž.

9. septembra zjutraj se je Cerkvénik znašel na svojem pohodu na Dolenjsko z malim Planinskim četniškim odredom v bližini Turjaka. Ko je zvedel za kapitulacijo Italije, je pot prekinil in hotel dobiti zvezo s Peterlinom in Slovensko legijo v Ljubljani.

⁵⁶ NOV, 521.

Dogodki okrog Turjaka so se časovno odvijali takole:

ČETRTEK (9. sept.)

Podpolk. Dežman⁵⁷, ki mu je že prejšnji večer italijanski polkovnik sporočil, da namerava italijanska vojska čimprej oditi in naj zato skrbi za red in mir on, je ukazal vaškim stražarjem v Ribnici zasesti vse dohode in važne točke v trgu in izdal razglas, da je „po pooblaščenju od strani Slovenske zaveze in vojaškega sveta za Slovenijo“⁵⁸ prevzel poveljstvo nad tukajšnjimi protikomunističnimi enotami in vojaško oblast. Za župana je postavil bivšega banovinskega svetovalca Stanka Škrabca, uvedel policijsko uro, dovolil nošnjo orožja le četnikom, vaškim stražarjem in občinski straži ter razglasil mobilizacijo. Na koncu razglasa je zapisal: „Vsak naj se zaveda, da smo samo Slovenci“⁵⁹. Skušal je tudi dobiti od Italijanov orožje. Italijanski polkovnik mu je na to zahtevo odgovoril, da ima naročilo, da preda orožje partizanom. Dežmanu je svetoval, naj se vašeke straže pogodijo s partizani, kar pa so vaški stražarji odklonili.

V Ribnico je prišel Ljubljanski četniški odred, ki je bil skušal iti na pomoč obkoljenim četnikom v Grčari-

⁵⁷ Podpolk. Peterlin je pridobil podpolk. Dežmana še pred kapitulacijo Italije, da je prevzel ilegalno poveljstvo nad vaškimi stražami v ribniškem okrožju, za kar so vedeli vsaj komandirji vaških straž in vidnejši ljudje v kraju. Dežman je bil pred vojno podpoveljnik Planinskega polka v Ribnici, pa tudi začetke vojne je tam preživel, dokler ga niso Italijani odpeljali v internacijo.

⁵⁸ Mikuž, NOB III, 29. — Saje navaja (Blgr 600) na podlagi koncepta Peterlinovega pisma, da naj bi Peterlin Dežmanu poslal pismo z imenovanjem za poveljnika enot, sestavljenih iz bivših vaških straž v ribniški dolini in Suhi krajini; to pismo naj bi zadržali katoliški politiki na terenu, zaradi česar naj bi Dežman užaljeno pripomnil, da so vseh zmed krivi le politiki. Po vsej verjetnosti takšnega pisma Peterlin ni napisal, ne poslal, ker ni bilo potrebno, saj je bil Dežman že prej imenovan za poveljnika navedenih enot. Kako naj bi se tudi Dežman jezil zaradi tega pisma nad politiki, če ga ni dobil? Podobno izjavo o krivdi politikov je dal Dežman 15. sept. pred šolo na Barju.

⁵⁹ Prav tam.

cah, pa se je moral vrniti. Čeprav je bilo v Ribnici precej vaških stražarjev in četnikov, je Dežman zaradi bližajočih se partizanov prosil za pomoč vaško stražo v Dobropoljah, pa je ni dobil.

Italijanski poveljnik v Velikih Laščah je obvestil tamkajšnjega župana Ivana Paternosta, da bodo Italijani naslednji dan odšli. Komandir Planinskega četniškega odreda Cerkvenik je navezal stike s poveljnikom vaške straže. Ne eden ne drugi ni mogel pripraviti Italijanov, da bi izročili orožje.

Zvečer so prišle v turjaški grad posadke iz Podpeči, Tomišlja in Pijave gorice. S seboj so imeli italijanski top. V prepričanju, da ga ne bodo potrebovali, so pokvarili zapirač na njem, nato pa top spustili v grapo. S seboj so pripeljali tudi precej hrane in municije.

PETEK (10. sept.)

Že omenjene vaške straže iz vzhodne ljubljanske okolice so ta dan preživele v Šentjurju pri Grosupljem (danes Podtabor). Pridružili sta se jim še vaška straža iz Šmarja in močna posadka s Police.

Sredi dopoldneva je pripeljal iz Ljubljane v Šentjurij motorist vodilnega člana Slovenske legije dr. Albina Šmajda. Ta je komandirjem sporočil, da je podpolk. Peterlin odklonil prevzeti poveljstvo protirevolucijskih enot na terenu. Potem se je odpeljal Šmajd s to neprijetno novico naprej na Turjak k stot. Cerkveniku in kaplanu Francu Malovrhu, zastopniku Slovenske legije. Na poti nazaj se je ponovno pogovarjal s komandirji v Šentjuriju.

Na Turjak se je premaknila vsa vaška straža iz bližnjega Škocjana, ki ji je poveljeval Franc Žuraj. Večji vod te posadke je bil na Turjaku že tri ali štiri mesece.

Na predlog komandirjev je dal Cerkvenik zasesti šolo na Zapotoku, gručasti vasi pod Kureščkom, 8 km zahodno od Turjaka. V to šolo je preselil svoj štab. Ob enem je dal zasesti Kurešček. Odredil je tudi, naj se premaknejo v Zapotok Planinski četniški odred in vse ižanske vaške straže (okrog 250 mož). Iz njih je tam formiral prvi bataljon in mu dal za poveljnika Viktorja Berlota. Za svojega namestnika na Turjaku je imenoval

Franca Žuraja, obenem pa odločil, naj bo Turjak samo zbiralna in oskrbovalna baza.

V Ribnico sta prišli vaški straži iz Stare cerkve pri Kočevju in Dolenje vasi. Pozno popoldne so prišli na italijanski štab v Ribnici partizanski parlamentarci, med njimi tudi Pero Popivoda, k pogajanju za izročitev orožja in razorožitev vaških stražarjev, v kar so Italijani privolili. Dežman in poveljniki vaških straž so vsak pogovor s partizani odklonili, obenem pa spet zahtevali od Italijanov izročitev orožja. Italijanski polkovnik jim je zagrozil, da jih bo s silo pognal iz Ribnice. Dežman je zato ukazal odhod protikomunističnih enot iz Ribnice.

SOBOTA (11. sept.)

Proti jutru so prišli po celonočnem pohodu čez Malo goro v Kopolje in nato v Videm podpolk. Dežman in ribniške vaške straže. Še na grebenu Male gore, nekje pri Grmadi, se je odcepil od ostalih četniški odred in zavil v Velike Lašče.

Dopoldne so odšle vaške straže iz Šentjurija, razen domače, skozi Lipljene na Turjak. Kmalu zatem je stot. Cerkvenik zbral poveljnike posameznih vaških straž k posvetu. Sklenjeno je bilo, da naj še ta dan prepeljejo vso vojaško komoro teh posadk na Zapotok, pa da naj se popoldne in drugi dan premakne tja tudi njih moštvo (okrog 200 do 250 mož).

V Velike Lašče je prišla od grosupeljske strani mala četniška skupina (12 do 15 mož), ki je hotela iti pogledat, kakšen je položaj v Grčaricah, ker je radijska zveza med Grčaricami in Ljubljano prenehala. Skupino je vodil kap. Ivan Drčar, v njej pa je bil tudi Novakov namestnik kap. Janko Debeljak. V Velike Lašče je prišel iz Vidma tudi Ljubljanski četniški odred, ki ga je vodil Vojči Fajdiga. „Tako se je čutila neka napetost med navzočimi vaškimi stražarji in to četniško skupino“⁶⁰. Četniki so odšli proti Robu.

Ob 11. uri se je pripeljal na motorju iz Ribnice v Veli-

⁶⁰ Avtorjev arhiv: pismo župnika Janeza Dolšina, ZDA, 14. avg. 1963.

ke Lašče na pol prostovoljni, na pol prisiljeni partizanski parlamentarec salezijanec dr. Franc Blatnik. Šel je k županu Ivanu Paternostu, pri katerem je bil ravno Franc Malovrh, in jima sporočil, da so po izjavi partizanskega poveljstva v Ribnici Grčarice razbite in da partizani zahtevajo od vaških straž brezpogojno predajo⁶¹. Malovrh in Paternost sta ga nagovarjala, naj skuša doseči pri partizanskem poveljstvu „častni sporazum“, t. j. sodelovanje partizanov in protikomunistov v boju proti Nemcem, kar pa bi moralo še potrditi poveljstvo Slovenske zaveze v Ljubljani⁶².

Blatnik se je odpeljal v Videm k podpolk. Dežmanu in mu sporočil isto kot prejšnjima dvema. Dežman je v padec Grčaric podvomil, češ da so bile dobro utrjene in oborožene. Skupaj z Debeljakom, ki je prišel za Blatnikom v Videm, je Blatniku predlagal, naj pri partizanih doseže, da bo smel iti pogledat Grčarice kakšen aktivni oficir. Blatnik je po telefonu to dosegel. Zato se je odpeljal z njim v Ribnico kap. Fajdiga, poveljnik Ljubljanskega četniškega odreda. Predlog o „častnem sporazumu“ so partizani zavrnil. Blatnika in Fajdigo so pa odpeljali v Grčarice, kjer je bilo Fajdigi takoj jasno, da je četniška postojanka padla zaradi topovskega ognja.

Med Vidmom in Kompoljmi v dobrepoljski dolini so se poleg domačih vaških straž zbrale še vaše straže iz Ambrusa, Krke, Žvirč in Strug. Dobrepoljskim je poveljeval rez. oficir Tone Pernè, ki je poveljstvo prevzel pred dvema dnevoma.

V Žužemberku so se zbrale poleg domače vaše straže še tiste iz Dobrniča, Sel pri Šumberku in Zagradca. Razen žužemberškega poveljnika Rafaela Škrbeta so bili vsi drugi proti pogovorom s partizani. Zato jih je napadla nova Levstikova brigada. Vaški stražarji bi napad lahko odbili, a so se zaradi negotovega položaja usmerili proti Marinči vasi, nato pa čez Krko proti Vidmu.

⁶¹ Partizani so od vaških stražarjev zahtevali v vseh krajih brezpogojno predajo, a tega tedaj niso vedeli ne Malovrh ne Paternost ne poveljniki vaških straž na Turjaku.

⁶² Gl. Mikuž, NOB III, 29.

Proti večeru je vaška straža iz Velikih Lašč (Karlova in Velika Slevica) dala pripeljati na Turjak več voz hrane in municije pa tudi orožja, ki so ga pustili Italijani.

Zvečer sta Malovrh in Cerkvenik sestavila poročilo vodstvu Slovenske legije. Zapisala sta tele stvari: Proti komunistične čete se v redu zbirajo. Bataljoni so že na svojih novih položajih. Poveljuje jim Cerkvenik. Vojaške enote so na Zapotoku (komanda in skladišče), Kureščku, Hudem Rogatcu (danes Rogatec nad Želimljami), v Čretežu (danes Četež pri Turjaku), na Osredku in Purkarčah. Prehodna zbiralna baza je na Turjaku. Poveljstvo ima veliko orožja, municije in hrane. Teren je očiščen partizanov. Ti so zasedli Ribnico, kjer so razorožili bataljon (v resnici polk — op. pisca) Italijanov. Partizanski vodja Brilej je poslal po dr. Blatniku pogoje za sporazum, ki so: popolna podreditev partizanski komandi in boj proti Nemcem — konkretno — zasedba Ljubljane. V bataljonu „V“ se nahaja tudi podpolk. Dežman, ki povzroča s svojo navzočnostjo precej zmede. „Zato je neobhodno potrebno, poudarjamo, da takoj pride na teren sposoben polkovnik, ki bo prevzel poveljstvo Slovenske planinske divizije. Triglav-Cerkvenik zahteva Jelena-Peterlina! Poveljstvo SL naj se zaveda vse odgovornosti pri posledicah, ki bodo nastale, če bi se odločitev v tem pogledu še količkaj zavlačevala . . .“ Predlagata, da se vse moštvo formira v Slovensko divizijo s štirimi brigadami (Triglav, Krim, Nanos, Gorjanci). Formirana je šele I. Planinska brigada Triglav⁶³.

NEDELJA (12. sept.)

Vodstvo Slovenske legije v Ljubljani je prejelo Malovrh-Cerkvenikovo pismo s Turjaka. Ker Peterlin ni hotel na teren, se je obrnilo za pomoč na maj. Novaka. Ta se je izgovoril na Peterlina, češ da je on komandant „slovenskih goščarjev“.

Proti jutru so dospеле v Videm vaške straže, ki so prejšnji dan odšle iz Žužemberka.

⁶³ Gl. Saje, Blgr, 594—595.

Dopoldne so prišle na Turjak vaške straže iz Velikih Lašč, z Velike Slevice, iz Roba, z Velikih Poljan, od Sv. Gregorja in iz Sodražice, kolikor niso zlasti starejši vaški stražarji odšli domov, in Debeljakova četniška skupnica. Iz turjaškega gradu pa so šli istočasno na Zapotok vaški stražarji iz Device Marije v Polju, Bizovika, Šmarja in s Police.

Še dopoldne ali zgodaj popoldne je prišel iz Ribnice v Videm Blatnik. Ker ni našel tam Dežmana in drugih poveljnikov, se je odpeljal naprej na Turjak. Pri Rašici je naletel na partizanski tank. Uro ali dve za Blatnikom je prišel na Turjak tudi kap. Fajdiga. Tam se nahajajočim poveljnikom sta povedala, da sta videla razbite Grčarice. Od njih so kmalu za to zvedeli vsi oficirji in vojaki v Čretežu in na Zapotoku.

Štabu 14. divizije, ki je že prejšnji dan zahteval od protikomunističnih enot popolno predajo do 12. septembra ob 3. uri popoldne in pridružitve NOV, sta Cerkenik in Malovrh napisala odgovor: „... smo Slovenska narodnoosvobodilna vojska v sestavu Jugoslovanske armade in delujemo po navodilih zavezniških štabov, s katerimi smo v dnevnem stiku...“ Cilj te Slovenske vojske je „borba za osvoboditev Slovenskega naroda od vseh tlačiteljev... Orožja ne bomo odložili, ... pričakujemo in upamo, da bo možno ustvariti lojalno sodelovanje... odredite v okviru svojega poveljstva vse potrebno, da ne bo prišlo do nepotrebnih spopadov z oddelki naših brigad... Mi smo dali povelje, da naši oddelki ne napadajo Vaših, dokler se ne uredi medsebojni odnosi. To povelje ne velja za primer napada z Vaše strani. Ker nam je v prvi vrsti na tem, da zaščitimo svoj narod, zato nas veseli Vaša pripravljenost za sestanek. Sestanek bi se mogel vršiti jutri 13. IX. ob 11. uri dopoldne na Kureščku... Z Bogom za narod! — Poveljnik: Triglav I. r.“⁶⁴

Ta dan se je ustavil glavni dotok vaških stražarjev na Turjak. Popoldne je prišel Ljubljanski četniški odred. Proti večeru in že v temi so dospele združene posadke iz Dobropolj, ki so bile do konca največja skupina na

⁶⁴ Prav tam, 598—599.

Turjaku, in del posadke iz Šentjurija⁶⁵. Skupaj z vaškimi stražarji so se zatekli v grad tudi nekateri nevojaki (župnik in bivši poslanec Karel Škulj, prof. Stanko Petelin z ljubljanskega učiteljišča, zdravnik dr. Kožuh in sodnik dr. Zalokar iz Vel. Lašč) ter 26 duhovnikov in bogoslovcev. Tiste tri dni je šlo skozi turjaški grad vsega skupaj približno 1600 ljudi.

Po prihodu podpolk. Dežmana na Turjak (okrog 2. ure popoldne) so se tam zbrali k posvetu častniki vaških straž (Bajec, Bitenc, Kadunc, Miklič, Pernè, Žuraj), aktivni oficirji (Dežman, Debeljak, Drčar, morda tudi Fajdiga in Tomic), duhovniki (Škulj, Blatnik, Malovrh, Lavrih, Mavec) in civilisti (župan Paternost, dr. Kožuh, dr. Arko in vodilni član kluba Straže Casar). Pri pogovoru ni bilo stot. Cerkvenika, ker je bil tedaj na Zapotoku.

Kap. Debeljak je načel vprašanje poveljstva. Povedal je, da je vrhovni komandant Jugoslovanske vojske v Sloveniji maj. Novak, on, Debeljak, pa njegov namestnik. A ker je tu navzoč podpolk. Dežman, ki je po vojaški stopnji višji od njega, prepušča Debeljak vrhovno poveljstvo njemu. Tega Debeljakovega predloga poveljniki vaških straž niso sprejeli: pri večini Debeljak ni užival zaupanja, Dežman pa je bil razen ribniškim praktično nepoznan. Slej ko prej so priznavali Cerkvenika, ker je bil Peterlinov namestnik. Zato ni bilo tedaj nikakršne krize poveljstva⁶⁶.

⁶⁵ Drugi del šentjurske posadke je odšel pod vodstvom Danila Capudra na grad Boštanj. Po dveh dneh partizanskega obleganja se je iz gradu prebil. Hotel je iti na Turjak, a je prišel zaradi partizanskega obroča okrog turjaškega gradu samo do Starega apna (Škocjana). Capuder je na Pancah skupino razpustil.

⁶⁶ Debeljak se je imel za aktivnega oficirja, čeprav je bil menda nekoč le oficir trgovske mornarice. Po „pravilih službe“ bivše kraljeve jugoslovanske vojske bi res moral vsem protikomunističnim edinicam tedaj poveljevati najvišji oficir, torej v tem primeru podpolk. Dežman. A treba je upoštevati, da so bili vaški stražarji prostovoljci in da je imel poveljnik uspeh le, če so ga oni poznali in mu zaupali. Sicer pa niso po tem posvetu Dežmana izbrali za poveljnika niti aktivni oficirji v četniškem odredu: verjetno so opazili, da nima več mirnih živcev.